

Experiența concentraționară și rolul memoriei în definirea identității la Ion Ioanid

Cecilia MATICIUC*

Keywords: *Ion Ioanid, identity, detention, exile*

Asemenea majorității scrierilor memorialistice din a doua jumătate a secolului al XX-lea, cartea lui Ion Ioanid *Închisoarea noastră cea de toate zilele* este rezultatul rememorării experienței trăite de autor în închisorile comuniste. Așadar, termenii *literatură concentraționară* și *memorie* se află într-o legătură foarte strânsă; acest tip de literatură se bazează nu pe amintirea spontană, ci pe un efort de memorie pe care autorii îl fac din sentimentul datoriei de a comunica lumii adevărul despre abuzurile regimului totalitar și din încercarea de a-i salva de la uitare, în paginile unei cărți, pe camarazii de suferință care nu au supraviețuit. Literatura concentraționară, în ansamblu, este caracterizată de o complexitate specifică, ce provine din caracterul excepțional al experienței trăite de autori. În acest tip de scrieri coexistă aspecte istorice, morale, filosofice, religioase, iar fiecare dintre ele devine dominant în funcție de viziunea fiecărui autor asupra realității concentraționare pe care a cunoscut-o nemijlocit.

În cazul lui Ion Ioanid, putem discuta, în plus, problema identității, în virtutea celor două ipostaze în care este cunoscut acesta: deținut politic în perioada 1952–1964 și exilat din motive politice începând cu anul 1969, până la moartea sa, în 2003. În lucrarea menționată, rememorarea experienței concentraționare este făcută de pe poziția exilatului, a cărui dorință supremă rămâne aceea de a reveni în țară.

Ion Ioanid nu este scriitor de profesie, însă ampla sa lucrare este considerată literatură. Autorul declară, cu modestie, că nu a intenționat să scrie o lucrare literară, nici una documentară, ci doar o „carte de amintiri, cu multe lacune și cu unele incertitudini și confuzii inerente, datorate operei necruțătoare a timpului asupra memoriei” (Ioanid 1996: 263). Ioanid conștientizează limitele memoriei personale, pe fundamentul căreia își construiește cartea. El nu are pretenția de a comunica adevărul absolut despre detenția în închisorile românești din timpul regimului comunist, ci de a comunica adevărul său. Principiul dominant al acestui tip de scrieri, enunțat ca atare de autori, este respectarea adevărului în ce privește faptele relatate, însă toate cele prezentate sunt trecute prin filtrul gândirii și sensibilității autorului, prin aceasta lucrările intrând în sfera literaturii. Cartea lui Ion Ioanid păstrează, totuși, un grad mare de obiectivitate, prin detaliile prezentate în mod meticulos.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, România.

Însă nu calitățile literare ale cărții *Închisoarea noastră cea de toate zilele* constituie obiectul acestui articol, ci modul în care se conturează problema identității autorului. Etapele în definirea identității, așa cum apar în lucrarea discutată, sunt: detenția, perioada de libertate după detenție și exilul (de fapt, doar trecerea în spațiul exilului). Ele alcătuiesc un destin dramatic, marcat de căutarea identității, de încercare de definire a acesteia, în condiții de grea suferință.

Mai întâi, putem vorbi despre o căutare a identității „de clasă”, în contextul detenției. La vârsta de douăzeci și trei de ani, în 1949, Ion Ioanid este arestat și anchetat de Securitate timp de opt zile, cu acuzația că ar fi făcut parte dintr-o organizație contrarevoluționară („Vulturii verzi”), din însărcinarea căreia ar fi transmis informații cu caracter secret unor servicii de spionaj străine. În 1952, Ion Ioanid este arestat din nou, pe neașteptate, pentru aceeași vină și, după un simulacru de proces, este condamnat la douăzeci de ani de muncă silnică. Petrece în total doisprezece ani în închisorile comuniste din România, până în 1964, anul decretului de eliberare a deținuților politici. În această perioadă, el a trecut prin numeroase penitenciare și lagăre: Malmaison, Pitești, Văcărești, Jilava, Cavnic, Oradea, Aiud, Timișoara, Salcia din Balta Brăilei. În iulie 1953, I. Ioanid a evadat din lagărul de muncă de la mina Cavnic, împreună cu alți deținuți și a fost liber timp de o sută de zile, până când l-a capturat din nou Securitatea. În 1969 reușește să plece din țară și obține azil politic în R. F. Germania, unde este angajat la postul de radio „Europa Liberă“.

Așa cum putem înțelege din *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, pentru Ion Ioanid perioada detenției a avut și un rol de formare a personalității sale. Cartea sa este rezultatul unui efort de memorie pentru reconstituirea universului de detenție, cu detalii privind spațiul închisorii, condițiile de viață, trucuri de supraviețuire și de rezistență politică, deplasările de la o închisoare la alta; toate acestea dau lucrării un pregnant caracter documentar. Comentatorii au remarcat „memoria pur și simplu fabuloasă” (Mihăilescu 2004: 159) a autorului, însă nu atât memoria în sine este remarcabilă, cât, mai ales, felul în care funcționează ea. Ion Ioanid întocmește liste cu nume, biografii sumare și consemnează chiar frânturi de informații despre deținuți, atunci când îi lipsesc informațiile complete, ceea ce arată, așa cum spune Alex. Ștefănescu, „cât de intensă și de dramatică este dorința sa de a-i scoate din întunericul morții sau al uitării pe toți cei care au suferit pe nedrept” (Ștefănescu 1997: 4).

În ansamblul elementelor care formează universul închisorii, pentru Ioanid, cei mai importanți se dovedesc oamenii, indiferent dacă sunt deținuți sau reprezentanți ai regimului opresiv. Singurul criteriu de clasificare a oamenilor este calitatea morală, mai presus de apartenența etnică, profesională, politică, socială sau religioasă. Aici este vizibilă amprenta educației din familie; despre tatăl său, autorul își amintește că punea mare preț pe calitatea morală a oamenilor, pe care îi împărțea în două categorii: „oameni de caracter” și „lichele”. La rândul său, Ion Ioanid îi admiră pe cei care, mai ales în condițiile din închisoare, dovedesc prețioase calități precum solidaritatea, cinstea, consecvența și capacitatea de sacrificiu. La polul opus acestora sunt turnătorii, „dezgustătoare personaje” (Ioanid 1996: 117), pe care Ioanid îi disprețuiește, considerându-i „balastul de rușine al lumii noastre din penitenciare, a deținuților politici și totodată, aportul nostru de lichele gata

deconspirate la tagma turnătorilor anonimi cu care ne întâmpina lumea de afară” (*Ibidem*: 170). Putem înțelege că „densitatea” reperelor morale este mai mare în închisoare decât în „lumea de afară”, iar deosebirile dintre cele două categorii de oameni despre care vorbește Ioanid sunt și mai vizibile în aceste condiții.

În viziunea lui Ioanid, cele mai importante aspecte ale vieții în detenție rămân legăturile de prietenie dintre deținuți, bazate pe solidaritate și loialitate. Mutați dintr-o celulă în alta sau transferați dintr-o închisoare în alta, ei se despart, apoi se regăsesc cu bucurie. În închisoare, comunicarea între deținuți devine foarte importantă, fiind o cale de supraviețuire spirituală. Astfel, cea mai crudă pedeapsă pe care ei o aplică celui care se dovedește turnătorul celulei este marginalizarea și refuzul comunicării cu el. Deținuții politici se află într-un război permanent cu administrația, în care ei se dovedesc superiori prin inteligență, răbdare și solidaritate. În acest sens, este semnificativ episodul în care se prezintă modul în care au declanșat o grevă a foamei la care au participat aproximativ cincizeci de deținuți. Noutatea acțiunii consta în faptul că era o grevă organizată, un act de protest colectiv, pus la punct în urma comunicării intercelulare prin alfabetul Morse. De altfel, deținuții dezvoltaseră metode ingenioase de comunicare, în încercarea de a obține informații din exterior privitoare la politica internă și externă a țării.

Chiar și după eliberare, deținuții continuă să reprezinte o comunitate distinctă. Legăturile din închisoare se perpetuează și în libertate, întrucât statornicia este o calitate a oamenilor de caracter. În afară de rezistența legăturilor de prietenie, faptul se explică și printr-o constituire a unei categorii distincte, cu identitate proprie.

În mod paradoxal, pentru Ion Ioanid și pentru alții asemenea lui¹, închisoarea a însemnat libertate spirituală, iar ceea ce se prefigura ca o ratare s-a transformat în împlinire a personalității, datorită contactului cu oamenii „de caracter” întâlniți aici.

Pentru mine a fost ca o revelație și cred că de aceea toți cei care au reușit să treacă acest prag au mers mai ușor mai departe. Iar azi, în libertate, când întâlnesc câte un fost pușcăriaș, pe care nu l-am cunoscut și-mi vorbește cu drag de închisoare, știu imediat că e unul de-ai noștri, care a înțeles la fel. Care a înțeles că închisoarea n-a fost nici clădirea, nici gardienii, nici tratamentul, ci pușcăriașii. Cei care au reușit să facă abstracție de cele mai concrete lucruri cu care a vrut să-i înconjoare regimul (gratii, ziduri, foame, frig, suferințe de tot felul și chiar moartea). Cei care în închisoare au fost mai liberi decât afară (*Ibidem*: 150).

Este important de spus că în această carte Ion Ioanid nu intenționează să-și construiască propria imagine. Principala sa preocupare este să evedențieze frumusețea sufletească a celor pe care i-a cunoscut în închisori, însă tocmai acest

¹ Se poate vorbi de o asemănare de viziune a lui Ion Ioanid cu A. Soljenișin. Amândoi fac parte din categoria oamenilor puternici, capabili să sublimeze suferința. În afară de aceasta, îi apropie și amploarea mărturiei, caracterul sistematic și caracterul documentar meticolos al lucrărilor *Închisoarea noastră cea de toate zilele și Arhipelagul Gulag*. Se exagerează, însă, atunci când I. Ioanid este numit, mai ales în presă, în căutarea unor etichete răsunătoare, „un Soljenișin român”. Ioanid nu este și nici nu se pretinde scriitor, nu are notorietatea lui Soljenișin pe plan mondial, iar mărturia lui nu a apărut la timp, așa cum spune I. Simuț, pentru a reprezenta o confruntare directă cu comunismul românesc, fiind cunoscută în întreaga ei articulație (ca o carte), abia după 1989 (A se vedea, pentru această discuție, articolul lui Ion Simuț, *Câți Soljenișin avem?*, în „Observator cultural”, 2002, nr. 113).

interes pentru ceilalți, bucuria de a descoperi „oameni de caracter”, precum și disprețul pentru turnători vorbesc despre calitățile autorului însuși, care pot fi numite, laolaltă, noblețe.

Dincolo de bucuria pe care autorul a trăit-o în detenție cunoscând oameni demni de admirație, își face loc reproșul la gândul că are vina de a fi fost complicele Securității pe toată perioada încarcerării, în sensul că nu a protestat împotriva practicilor dure cărora le fusese victimă:

Ani de zile colaborasem cu securiștii și gardienii la propria mea detenție și izolare. Fusesem complicele Securității atunci când răbdasem ochelarii negri puși pe ochi fără să-i smulg de pe frunte pentru a privi împrejur. Complice și atunci când acceptasem să vorbesc în șoaptă sau chiar să tac, pentru a păstra secretul cu care eram înmormântați de vii în celulele subterane. La fel și când întindeam mâinile să mi se pună cătușele sau când îmi potriveam singur piciorul pe nicovală ca să mi se bată lanțurile (*Ibidem*: 158-159).

Amintirile din închisoare nu se opresc la momentul eliberării în urma decretului de amnistiere din 1964, întrucât Ion Ioanid înțelege că nici lumea din afara grațiilor nu este liberă cu adevărat. Această eliberare nu este decât un transfer într-o închisoare mai mare, cât țara întreagă, deoarece conducătorii reușiseră să generalizeze atmosfera de teroare, regimul se consolidase și nu se mai temea, așa cum tot repetau ofițerii de securitate, nici de dușmanul din interior, nici de cel din exterior.

Ca fost deținut politic, I. Ioanid se lovește de mari dificultăți în demersurile pentru obținerea actelor de identitate și a unui loc de muncă, dar cel mai greu de suportat pentru el sunt decepțiile cauzate de imposibilitatea de reacomodare cu vechii amici, care trăiseră în comunism și se resemnaseră. Lui Ioanid îi este foarte greu să înțeleagă și să accepte această resemnare. El își păstrase și, mai mult, își consolidase o libertate de gândire pe care ceilalți nu și-o permiteau, iar în aceste condiții, descoperă faptul că numai cu camarazii de detenție se mai poate înțelege. Altfel spus, dobândise o identitate „de clasă”, aparținea unei categorii speciale, căreia îi era caracteristică o privire mai lucidă asupra realității. Închisoarea îi răpise libertatea fizică, însă îi crease condițiile pentru consolidarea libertății interioare. Această nu înseamnă că ignorăm sau minimalizăm suferința care a însoțit acest proces, doar punem accentul, în contextul acestei discuții, pe elementul cel mai important al formării unei personalități. Firește că aici este vorba și despre calitățile individuale care favorizează un asemenea deznodământ fericit din punct de vedere spiritual, deoarece nu toți foștii deținuți au înțeles astfel experiența detenției, încât să poată spune „binecuvântată, fii, închisoare”.

Incapabil să se adapteze la o lume guvernată de teroare și de resemnare, Ion Ioanid decide să părăsească țara. În ianuarie 1969 obține o viză de turist pentru Elveția. În timpul care trece de la obținerea vizei până la plecare, se teme de o capcană a Securității, care ar fi putut să-i dea impresia că poate pleca nestingherit din țară, dar care să-i pregătească o nouă arestare. El rămâne în alertă până în ultimul moment, la decolarea avionului. Politețea și amabilitatea funcționarei de pe aeroportul Băneasa îi stârnesc suspiciunea fostului deținut, iar scena aceasta este importantă pentru înțelegerea modului în care detenția și-a pus amprenta asupra comportamentului său:

Politețea, în mâna Securității, devenea armă. Știam din experiența anchetelor și a închisorii că după vorba bună și omenoasă, menită să te destindă și să-ți câștige încrederea, urmau înjurătura și pumnul, care trebuia să te surprindă nepregătit să primești lovitura. Cum să cred că bunăvoința și blândețea cu care mi se vorbise la ghișeu puteau reprezenta altceva decât prima parte a terapiei de șoc, care urma să-mi fie aplicată? (*Ibidem*: 256).

Pentru Ioanid, plecarea din țară este a doua evadare, de data aceasta din România comunistă în Elveția, de unde va pleca ulterior în Germania. El nu a fost un resemnat, nu a putut accepta condiția de deținut și s-a revoltat în permanență, iar ușa spre libertate este abia cea prin care trece pentru îmbarcarea în avion.

Despre timpul petrecut în exil, Ioanid nu vorbește în cartea sa, consacrată anilor petrecuți în închisorile românești. În schimb, putem înțelege, din interviurile acordate după publicarea cărții care l-a făcut cunoscut, drama scindării sufletești pe care el o trăiește ca exilat. Într-un asemenea interviu, acordat Sandei Anghelescu la München în 1992, se conturează problema identității naționale:

Exilul a însemnat ce înseamnă și acum și a însemnat dintotdeauna: o fază de tranziție până la momentul întoarcerii Acasă. Degeaba am spus mereu „am plecat de-acolo”, pentru că tot „acolo” am rămas. Tot cu ideea de a mă întoarce trăiesc. N-am uitat nimic din ce este „românesc” și n-am încercat deloc „să mă adaptez”, „să mă integrez” în noua societate în care trăiesc. Am și fost acuzat de unii prieteni pentru ideile astea. În locuri publice, mă comport ca și ceilalți. Dar odată ajuns acasă, redevin eu. Nu pot trăi decât românește - cu gânduri, cu lecturi, cu obiceiuri și mai ales cu sentimente românești. În exil m-am simțit cumplit de singur. Nu mai sunt în mediul meu. Până și în pușcărie era „mediul meu”. Aici rămân, totuși, un rătăcit printre străini (I. Ioanid, *apud* Anghelescu 1999: 13).

În cazul lui I. Ioanid, exilul se dovedește ultima etapă în căutarea, marcată de suferință, a identității. Declarațiile citate mai sus întregesc imaginea unui om pe care regimul comunist l-a condamnat nu numai la detenția de doisprezece ani în închisori, dar și la o încercare permanentă de definire a propriei identități, mai întâi ca deținut politic, supus represiunii, apoi ca fost deținut aflat în căutarea locului său în societatea românească otrăvită de teroare și sufocată de regimul care căuta să strivească personalitatea și să uniformizeze societatea, iar ulterior ca român care alege exilul în căutarea libertății de exprimare.

Bibliografie

- Anghelescu 1999: Sanda Anghelescu, „În închisoare libertatea era mai mare decât afară”. *Convorbire cu Ion Ioanid*, în „România literară”, nr. 25, p. 12–13.
- Cesereanu 2005: Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste. Eseu de mentalitate*. Ediția a 2-a revăzută și adăugită, Iași, Editura Polirom.
- Cesereanu 1995: Ruxandra Cesereanu, *Din nou despre Ion Ioanid* în „Steaua”, anul XLIVI, nr. 4–5, p. 24.
- Cesereanu 1992: Ruxandra Cesereanu, *Un „best seller” al detenției* în „Steaua”, anul XLIII, nr. 3 (538), p. 12.

- Ioanid 1991a: Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I (1949, 1952–1953), București, Editura Albatros.
- Ioanid 1991b: Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. II (1953–1955), București, Editura Albatros.
- Ioanid 1992: Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. III (1956–1959), București, Editura Albatros.
- Ioanid 1994: Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. IV (1960), București, Editura Albatros.
- Ioanid 1996: Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. V (1960–1964), București, Editura Albatros.
- Manolescu 2003: Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945–1989. Scriitori, reviste, instituții, organizații*, București, Editura Compania.
- Manolescu 2009: Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, București Editura Paralela 45.
- Mihăilescu 2004: Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceaușism. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Iași, Editura Polirom.
- Popa 2009: Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. II. Versiune revizuită și augmentată, București, Editura Semne.
- Simion 2002: Eugen Simion, *Genurile biograficului*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Ștefănescu 1997: Alex. Ștefănescu, *Robinson Crusoe într-un spațiu kafkian*, în „România literară”, nr. 13, p. 4.
- Ricoeur 2001: Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*. Traducere de Ilie Gzursik și Margareta Gzursik, Timișoara, Editura Amarcord.

The Experience of the Detention Camp and the Role of Memory in Ioanid's Search for Identity

In this article, we take into account the ways in which the problem of identity arises in Ion Ioanid's memoirs, *Our Everyday Prison*. Following the author's life stages, we acknowledge a search of his identity within which we can determine three aspects. In a first period, Ioanid appears as a political convict in some Romanian communist prisons between 1952-1964, while he was part of a special category of people physically restrained, but still capable to act as spiritually free people. As for the second period, Ioanid spent it in the country after he was being released from prison; like all the other former prisoners did, he was searching for his place in the Romanian society, but he was incapable to do that because he had not accepted the political regime which was keen to suppress people's personalities and to standardize the society. The last period consists of the emigration to Germany; therefore Ioanid becomes an exiled man searching for his freedom of speech, and in the same time seeking to preserve his national identity.